

Н. А. К А Л А Н К О В

ЦЕНТРАЛЬНОЕ ИЗДАТЕЛЬСТВО НАРОДОВ С.С.С.Р.

1856

Алт.
4-46

Жэр үстүнийн пролетарийлары бирикклэгэр!

г.п.б.
1926

Н. А. КАЛАНЖОВ

АЛТАЙДЫН

ЭН БАШТАП ҮҮРЭНЭР БИЧИГИ

Научно-педагогической секцией Государственного ученого
Совета допущено к употреблению в школах 1-й ступени

ЦЕНТРАЛЬНОЕ ИЗДАТЕЛЬСТВО НАРОДОВ СОЮЗА ССР
МОСКВА

1926 г.

КНИЖНАЯ ФАБРИКА
ЦЕНТРАЛЬНОГО
ИЗДАТЕЛЬСТВА
НАРОДОВ СССР
МОСКВА, ШЛЮЗОВАЯ
НАБЕРЕЖНАЯ, 162

Главлит № 66.439
Тираж 3.000 экз.

Yy Yy Aa Aa Cc Cc

yc
cy
cyc

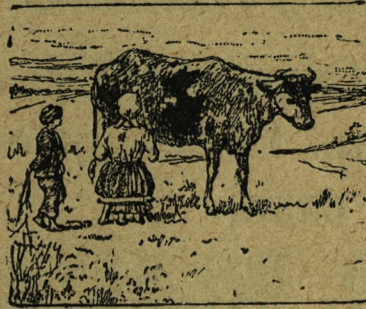
ac
caa
cac

Cy ac. Cy cyc.

Cy ac Cy cyc.

Pp Pp

yp
cyp
cypa
cypac
capac

cypy
apа
apy
yyp
caap

Caap.

Cy ac. Cy cypa. Apy cy cypa. Cy cyc.
Apy cy cyc. Cy yp. Apy cy yp.

Cy ypap. Apy cy ypap.

Лл *Лл*

ал
сал
сула
алу
улу
улар
ала
арал

сула

алар
салар
улала
улус
уул
улаа
алаа
салаа

Сула ас.

Сула ал. Сула сал. Сула алар.
Сула салар. Сулаа су сал.
Сулаа су салар.

Ару сула сал.

Ару сула ал. Ару сула сал.
Ару сула алал. Ару сула салар.

Ару сула ал. Ару сула сал.

Кк Кк

Кк

кулак

кас

ак

ук

кар

как

кал

кур

кул

кара

кару

куру

кулак

кас

Карас

сурак

калак

арсак

аксак

курсак

укур

кулур

Калас

каруул

раак

кара-су

ака

акалар

Курсак ас.

Курсак ас. Кулур ас. Кулур сура.

Ак кулур сура. Кулур ал.

Ак кулур ал. Кулур сураар.

Ак кулур алар.

Курсак ас. Кулур алар.

Тт Мм Оо Со

ат

торко

от

орус

ол

ат

такта

сол

толу

кол

ток

тату

та

тар

тура

тал

кос

соок

ту

оро

корсок

тас

оору

сокор

түс

олор

тул

курут

тос

тура.

курт

Тт Мм Оо Со

акта
соруул
торлоо
тарал
тара
така
такаа
толо

такаа

тараж
тоскуур
талтрас
калта
калтар
калтар-ат
торсук
талтар

Куру тоскуур.

Тоскуур куру туру. Саклат, оо су ур.

Толтура соок су ур. От сал.

Курсак ас.

От салар туру.

Су урар туру.

От салар туру.

Су урар туру.

ыра
 ыралу
 кыс
 кыр
 кыл
 кыра
 сыра
 сары
 ууры
 ары
 арык
 калык
 кылык

Ы **ы** *Ыы*

Кыс.

каткы.

ырыс
 ырысту
 кырса
 аракы
 тыт
 кортык
 тыртык
 артык
 Кырлык
 катыс
 каткы
 Аркыт
 суулык

Аксак ат.

Ырыс, кыл ал. Калтар ат аксак.
 Ол аксак атты тут. Аксак атка така сал.
 Така алар туру.
 Аксак атты такалаар туру.

*Ырыс, кыл ал.
 Ол атты тут.*

Зз Зз

аза

озо

азу

туза

каза

казак

азык коозо

козы казык

козо кузук

кааза сузар

Суразак козыр

азрал казылу

аразы козолу

кызыр азулу

узак кузукту

тазыл тузак

кызыл калазак

казыр Сарзу

тузалу

азыкту

АЗЫК ас.

Азык ас. Сара казак, азык сат,

Козыр кара кузук ал. Тус сат.

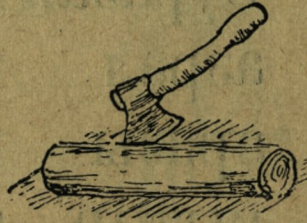
Кызыл торко сат. Калазак ал.

Тура сат. Ат ал.

Кызыл торко сат.

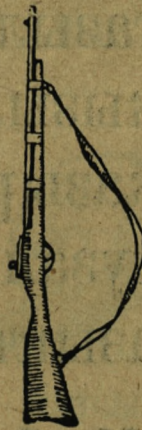
Сары калазак ал.

кам	Мм	<i>Мм</i>	маска
ком			лама
сом			улама
кум			токум
кумак			тамак
мал			тамыр

малта

карам		мак
ором		корым
кором		салым
алым		кармак
карым		Сымылты
амыр		Кара-турук
омок		малзак

малтык

Сарлык.

Сарлык кылыкту мал.
 Сарлык казыр мал. Мылтык ал.
 Мылтыкты окто. Ол сарлыкты от.

Кумак, мылтык ал.

Амыр, малта ал.

Ээ Ээ Бб Бб

эр
эл
эм
эт
эс
сэж
кэс
кэт
сэл
кэл
тэк
тэр
кэм
кэр
кэрэ
кэрэк
эртэ

мэкэ
кэмэ
кээж
кэээр
тэрэ
тэрэк
эркэ
элэк
ээр

тэрэ-тэрс
тэлбэк
тэм
бос
бэл
бэж
бала
бозо
база
бука
туба
бозу
баа
балу
бүүр
кабак
арба

Ээ Ээ Бб Бб

буру

абра

борсук

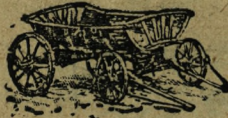
бортык

базыт

бакрас

болор

бозом

абра

баркы

бастра

бор-ботко

болор-болбос

бэктээр

балык

кобы

калбак

Ууру бала.

Эркэ балам ууру. Карым эм акэл.

Су акэл. Ууру балаа эм бэрэр кэрэк.

Су бэрэр кэрэк.

Карым, эм акэлэт.

Су акэлэт. Ууру балаа эм бэрэт.

Су бэрэт.

Ууру балаа эм бэрэт.

Су бэрэт.

Дд *Dgđ*

ада

тэмдэк

аду

баалдар

оду

салда

уулдар

одус

ардак

кыстар

саду

урура

кастар

каду

сында

комыдал

куда

кодыр

тэрэк

адар

кадыт

кэдэ

адару

Комды

кэдэр

кудазы

одор

тудар

одра

кэдэр

эдэр

камду

сааду

элдэр

Дд Ддд

ТЭМДЭК.

Тэмдэк кара ат тутты.
Кара атка ээр салды. Мылтык алды.
Ок—тары алды. Тэкэ адар болды.
Сында адар болды.

Тэкэ адар болды.

Сында адар болды.

баалдар

Нн *Нн*

казан

ОН		КАНДЫК
ЭН		САЛКЫН
КАМ		БАЛАН
САН	КАЗАН	ТООЗЫН
ТОН	СОЛООНГ	НЭКЭ
СЭН	АБЫЛ	КАЛАН
КЫН	КЭДЭН	ТАЛКАН
НАК	ТУМАН	БЭЛЭН
ЭНЭ	КАРАН	КУЛУН
ТЫН-УУЛ	САРАН	СОЛЫН
МЫНЫ	КАРЫН	СОЛЫН-СОБЫР
СЫН	ОДЫН	ЭРТЭН
НЭТЭЭ	УЗУН	КОРОН
КОНОК	КАРМАК	БОЛЗЫН

Нн *Нн*

Адам балык сурады.

Адам балык сурады. Кармак аладым.
Балык тудадым. Сэн озо су акэл.
Одун акэл. Уул одун акэлэт.
Су акэлэт. Кармак алат.
Балыкка барат. Он балык акэлэт.
Адазына бэрэт.

Он балык акэлэт.
Адазына бэрэт.

балык

Пп *Тп*

КОП	КОЛДОП	ТЭКЭЛЭП
КАП	барып-кэл	кэрэктэп
ТАП	садып-сал	кузуктап
ТӨП	коруп	тазылдап
КЭП	тудуп	аракыдап
СЭП	тэрлэп	эркэлэп
КЫП	кэрэлэп	мЭКЭЛЭП
апсак	сундалап	КОП-КОБЫ
апсан	эликтэп	КАП-КАБЫ
Каспа	каралап	тап-табы
калып	бурулап	КЫП-КЫБЫ
Кородып	Баспаул	тӨП-тӨБЫ

Пп *Тп*

Энэм эт сурады.

Энэм эт сурады.

Мылтык алып, тэкэ ададым.

Мылтык алды. Азык алды.

Тэкэлэп барды. Тэкэ атпады.

Эт таппады.

Эртэн база катан барар болды.

Эт акэлэр болды.

*Эртэн база катан барар
болды.*

Эт акэлэр болды.

Ии Уи

ИС

кир

бир

кин

эки

тил

сэмис

эмик

эзлик

кэлин

бэри

тискин

Тискинэк

Наин

Элик.

эски

эскин

сиркэ

илмэк

эркин

Ирбит

Кэбизэн

Сэби

Сибир

кэндир

ээзи

саиркак

баиркак

Имэри

каин

киндик

ирик

бирик

ирбис

кирбик

эмил

Ии Чи

КЫИН
СЫИН
МОИН

Кискэ

Кдэрэи
он-бир
он-эки

Эзлик.

Эзлик элик адар дэди. Ок-тары алды.
Эликтэп барадым дэди. Ат ээртэди.
Атана бэрди. Эки конды.
Элик балазын адып кэлди.
Эдин ээзинэ бэрди.
Тэрэзин садып салды.
Тус алды, ок-тары алды.
База эликтэп барар дэди.

Эдин ээзинэ бэрди.

Тэрэзин садып салды.

Ш ш

Шш

аш

эш

иш

ыш

каш

кош

куш

киш

таш

тош

туза

туш

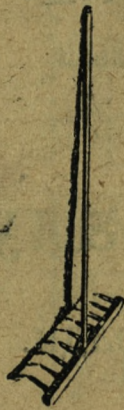
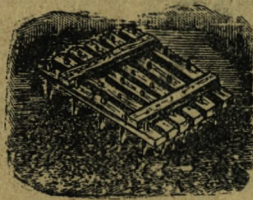
тиш

бэш

баш

бош

калаш

тармууш

корош

Борош

кулаш

таныш

тыныш

камыш

Ташту

адаш

айлдаш

Алаш

талаш

блааш

блашту

аралаш

арлаштра

арыш

алыш

алыш-колыш

кэрэкшин

каиш

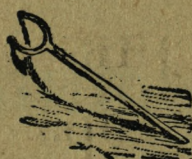
Артыбаш

Ш ш *Шш*

он-бэш
Шашакман
Нэкэш

ташта
тутпаш
тэкпиш
Бэшпэк
капкыш

Капкыш

Какыш
Калташ
кыска
кыскаш

Аш баалу.

Борош Бэш барып кэлди.

Бэш кош аш акэлди.

Ашты кайшва толуп алды.

„Бир пуд ашка бэш кулаш кайш бэрдим.

Аш ас эмтир. Аш баалу эмтир“, дэди.

Борош Беш барып кэлои.

Беш кош аш акэлди.

Jj Zj

Ылан.

јас
јал
јол
јат
јэр
јок
јака
јыш
јуда
јодо
јыда
јыду
јылу
јамы
јаман
јэс
јут

јик
јээрэн
јадык
јараш
јэдэк
јилик
јул
јулуп
јолду
јорык
јарыш
јарабас
јодра

јиирмэ
јиткэ
јиилэк
јэпсэл
јондыр
јоткон
јантык
јудрук
јууркан
кулја
салја
олјо
јинји
наји
кунајин
којоим
јээзэ

јааш

јууш

сарју

калју

молјо

арајан

јобол

јеткэр

јурт

Jj *Jj*

јаан

јэлэ

јээли

јети

јээкэн

јэдэкир

јэлишкир

јаашту

јиилэктэ

јудрукта

јалда

Јодралу

Јыланду

Јаламан

Јас кэлди.

Јылу кэлди. Кар кайлды.

Јас кэлди дэп, улус салда јазады.

Тырмууш јазады.

Удабас кра тартар дэшти.

Атты амрадып, соодып, сулалап, јакшы
азрап турды.

Нэлэ-нэмэзин бэлэндэп турды.

Јылу кэлди. Јас кэлди.

Улус салда јазады.

Йй *Уй*

ай

ой

уй

кай

кой

кэй

май

сай

сый

най

тай

той

арай

орой

талай

айл

саракай аймак

коомой каймак

кайрал Карадай

КОЙОН

айу

айа

уйа

кайа

койу

тойу

кыйал

туйук

суйук

куйук

куйка

Йй *Ши*

бойлу

бай

байа

айду

Сайду

Сайму

айбы

байрам

кыйа

айак

куйу

кыйу

бийан

бийанду

сыйан

айу

куйак

куйрук

кујур

каир

Ийт.

ийт

айт

Майма

Йй Чй

Казан калайлатканы.

Каралдай казанын

Эрэлдэй уска акэлди.

Жалынып айтты: „Казанымды калайлап
бэр“, дэди.

Эрэлдэй казанды калайлап койды.

Каралдай кэлэрдэ айтты: „мээ арба бэр“
дэди. Каралдай арбаны бэрэр болды.

Казанын алып айлына кэлди.

Эт кайнатты. Эт пышты.

Бала-барказы-ла отуруп эт јиди.

Каралдай казанын

Эрэлдэй уска акэлди.

Ж ж Ж ж

ажу

кожо

кажы

кажык

тужак

эжик

кэжик

тэжик

мэжик

мэжэлик

кижи

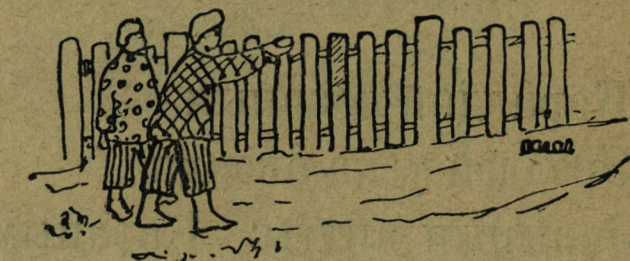
ыжык

тажуур

аржан

ажыра

ажындра

Ажык ойны.

кижэн

ижэнэр

кажаан

эжинэр

тожла

јажырар

быжу

јажырбас

јажынай

ажанар

јымжак

ажанбас

јыжар

кожор

јажыл

туружар

курумжы

кажаанду

эжэр

Ж ж Ж ж

Ууру кижиги.

Ижэнэр кэнэтиин уурыды.

Эмэгэнинэ айтты: „бажым уурийт, бэлим уурийт, бастра боим уурыдым.

Маа су бэр. Боро атты кижэндэп кой.

Кэр атты бош сал.

Бажымай, бажымай! Маа доктор акэл“, дэди.

Доктор кэлди. Эм бэрди.

Ууру кижиги эмди јиди.

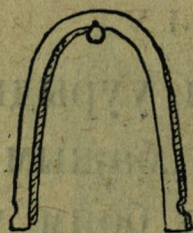
Амыр ууйктай бэрди.

Эртэндэ туруп кэлзэ, јазылып, кадык болып калтыр.

Ижэнэр кэнэтийин уурыды.

Г г Гг

ага
 агаш
 сэгис
 тогус
 туйгак
 сайгак
 мыйгак
 тайга
 арга
 карга
 карган
 каргана
 кэлэгэй
 согум
 солотой
 сырга
 булгак

Дуга.

Карагула.

согоно
 саганак

ногон
 аргалык
 алгыр
 мэргэн
 эмэгэн
 кыйгы
 томого
 тэргиш
 сагал
 толгок
 сагыш
 каргыш
 тооргы
 Абаган
 карагула
 Айгулак
 жабаган

Г г Г

Аржаан су.

Кэбизэндэ јаткан
Согонок дэп кижиги удаан уурыды.
Эки буды ууру болды.
Базып албас болды.
Јазылбазын билинди.
Абаган бажындагы аржаанга барар
дэп јэпсэнди.
Эмэгэни-лэ атана бэрди. Эки конды.
Эки тайга ашты. База бир конды.
Аржаанга јетти. Сууна кирип отурды.
Суу јылу эмтир. Аайы јок тэрлэди.
Аржаанга бир ай јатты.
Сууга алтон бэш катап отурды.
Алтон бэш катап тэрлэди.
Эки буды јазылды.
Эмэгэни-лэ айлына јанып кэлди.
Ижин эдэр болды.
Кэрэгин башкарар болды.

*Кэбизэндэ јаткан
Согонок уурыды.*

Ö ö Ö ö

ös

öбөгөн

öt

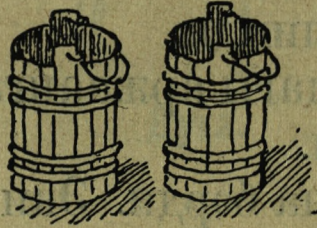
өскө

ölö

дөрт

көн

көөрөм

көнөк

tör

өркө

töш

közör

өкөр-бала

көлөткө

bök

bökö

pökör

көмир

kös

köktöш

tögör

tömөн

köl

köриш

söök

töжөк

kör

tögöt

örökö

jölö

bös

өкпө

өрөкөн

көжөгө

Ö ö Ö ö

Төрөгөнгө айлдаганы.

Көндөш дөрт тажуурга аракы урды.

Жиirmэ аршин торко алды.

Эки боро, бир өл ат ээртэди.

Эмэгэнин, уулын алды.

Кайнына айлдап барды.

Уулына баркы аларга барган болбой
кайсын. Барган јэри раак эди.

Байала он-дөрт-он-бэш коноp болор.

Көндөш дөрт тажуурга

аракы урды.

Чч ч

ач

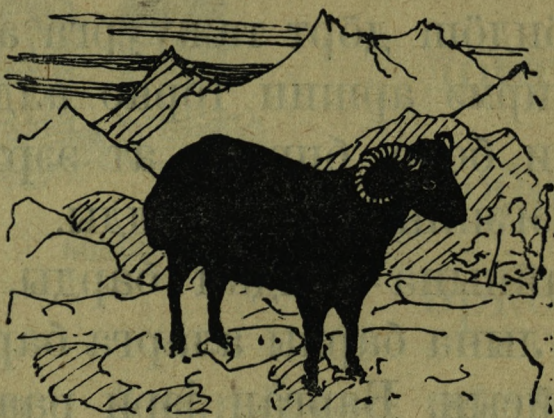
чортон

уч

өч

ич

чар

чак

чык

куча

чэл

куча

качан

чэт

чабы

чэчэн

чай

кэчэ

очок

чой

чэчэк

учук

ачу

чачак

ачап

Чч Чч

чаап

бичик

качкын

каирчак

кочкор

акча

чалчык

болчок

корчок

учур

уурчы

чорго

кэрэчи

чар

чалкан

чочко

крачы

чочко

чар-таш

чалын

чалгы

чолмон

мырчак

Чч 77

Чалчык кижиги.

Атка минзэ чабаган.

Айлга кирзэ чалчык.

Аракы ичсэ јаантаин калырап турар.

Јаанды јаан дэбэс, јашты јаш дэбэс.

Кижиги болгоны-ла чалчыжар, јыјыраар.

Талаип согорго турар болды.

Ол кылыгы кэрэгиндэ, јаактуга
айттырат, јарындуга соктырат.

Эмэгэндэргэ бажын-да јардырат.

Чыдалдуга чачын јулдурут.

Чалчык болып, јаман ады чыгат.

Көп айдып чэчэн болбоды, көц ады
мэргэн болбоды.

Көөркий гой соктырган щоры болды.

Атка минзэ чабаган,

Айлга кирзэ чалчык.

Ü ü Üü

үч

үс

үи

үп

үүр

күр

күч

күс

сүр

сүт

түн

түс

түк

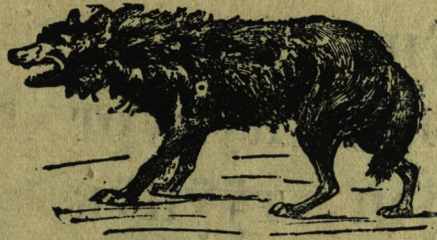
түш

күл

бүр

өлүм

сүмэ

бөөрү

түлкү

сүмэлү

үлү

үлүш

күчүркэк

үрэн

күрэк

күрт

күртүк

үкү

үнгүр

күйгэк

күрөш

күрээ

күжүл

сүрэкэй

өлүмтик

Ү ү У у

түдүн көмүр түкүрүк
күлэр күкүрт бүдүмчилү
күмүш түүнүк күнэт
күскү сүрткүш сэрүүн

Бөөрү мал арадаганы.

Күн ашты. Сэрүүн түшти.

Улус курсаак асты. Курсак бүти.

Jaаны-jaжы курсаактанды.

Ончо улус түн кирди дэп үйуктады.

Бөөрү улуп кэлди.

Аркадагы малга табарды.

Мал үркүди. Айл jaнына кэлди.

Ийттэр удурa үрүп чыкты.

Айгыр киштэйт. Табыш сүрээн болды.

Бөөрү нэмэ албады.

Күн ашты.

Сэрүүн түшти.

Бөөрү улуды.

Н н Н н

ан
он
өн
тон.
төн
түн
тан
мэн
сон
мун
кэн
тэн
ман
каан
калын
өлөн
алан

Ан

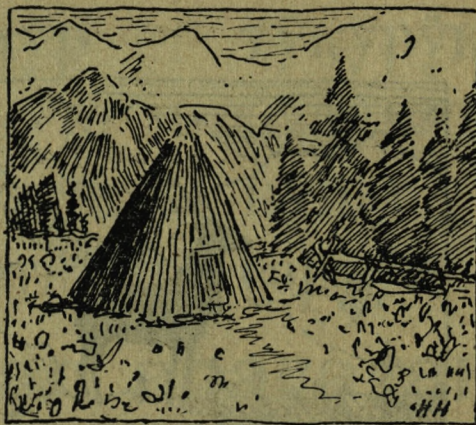
Сагыскан

ингир
тэрэн
кожон
кажан
калангы
колон

аланзылу
сангыс
конгыс
солонгы
тэнэри
бойдон
тэлэнгир
жанмыр
карангуй
сагыскан
үзэнги
килинг
онгор
онгоры-
тэскэри
төнмөк
мөнгүн

Н н Н н

мангыр
жан
жангар
моңол
јалан

Алтай јериндә.

Тандакталып тан атты,
Тамырланып күн чыкты!

Айл заин иш чыкты,
Арка јәрдә күүк этти.

Эмэгән улус үй саады.
Эр улус ат азрады.

Кожон салып улус јортты,
Кой айдап балдар барды.

Чалын кургап јоголды,
Чаап уйуктап амырады.

Јажарып өлөң јәлбирәди,
Јаранып чәчәк јайлды.

Айлчы кирип јакшылашты,
Алыжып канза танкылашты.

Аракыны ичип отурды,
Айдары көптөй бәрди.

Алтаим дәп кожондоды,
Айлына јанарга мөңдәди.

Адына минип атанды,
Ары болып јәлдирди.

Айлына мантадып јәтти.
Амырап төжөгинә уйуктады.

Јакылта сөс.

Алтай бала — нөкөрим!
Азбукаа әмди үүрәнип алдың,
Јакшы үүрәнип алдым дәбә,
Јаантаин азбуканы кычырып јүр.

Јилбиркәп бичик кычырбазан
Јылга јәтпәй ундулар;
Айландырып оны шүүбәзән;
Айга јәтпәй әндәләр.

Кайран бичикти унутпаин дәзән,
Карманга оны алып јүр.
Әдәр ижин јок болзо,
Әптәп оны кычырып јүр.

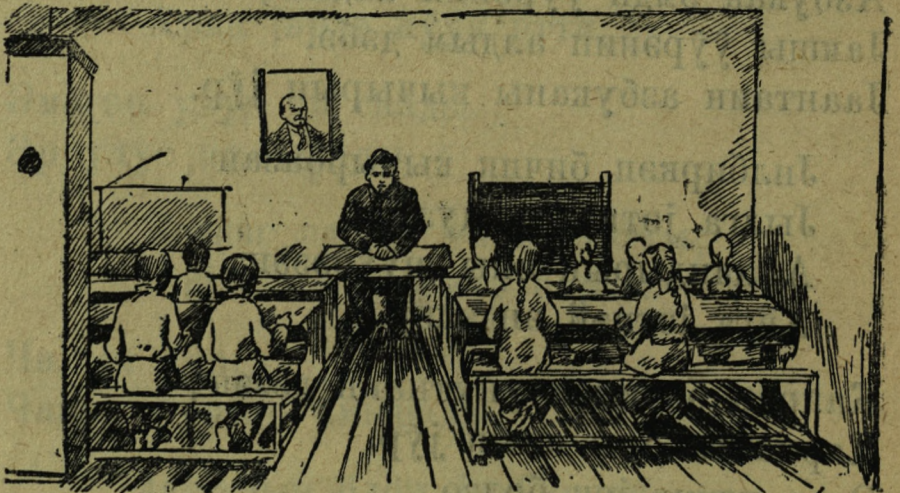
Айткан сөзимди жаман укпа,
Албатанып үүрэнгэн бичикти унутпа.
Жаанның сөзин жанчыкка сал,
Карының сөзин капчыкка сал!

Жаш балдар, айтканымды, угугар,
Жакылта сөзим тузалу эди!
Жаан өрөкөндөр, жакылтамды жарадыгар,
Жаш балдарга кэрэктү эди!

Кәп сөс.

Бичик билбәс кижѝ,
Сокор кижәә түнгәй.

Бичикчи кижѝ түшкә түнгәй,
Биѝик билбәзи, түнге түнгәй.

Тоо.

1 бир	11 он-бир	10 он
2 эки	12 он-эки	20 жиирмэ
3 үч	13 он үч	30 одус
4 дөрт	14 он-дөрт	40 дөрт-он
5 бэш	15 он-бэш	50 бэш-он
6 алты	16 он алты	60 алты-он
7 јэти	17 он-јэти	70 јэти-он
8 сэгис	18 он-сэгис	80 сэгис-он
9 тогус	19 он-тогус	90 тогус-он
10 он	20 жиирмэ	100 јүс
		110 јүс он
		120 јүс жиирмэ
100 јүс	1000 бир-мунг	130 јүс одус
200 эки-јүс	2000 эки-мунг	140 јүс дөртөн
300 үч-јүс	3000 үч-мунг	150 јүс бэжон
400 дөрт-јүс	4000 дөрт-мунг	160 јүс алтон
500 бэш-јүс	5000 бэш-мунг	170 јүс јэтон
600 алты-јүс	6000 алты-мунг	180 јүс сэгизон
700 јэти-јүс	7000 јэти-мунг	190 јүс тогузон
800 сэгис-јүс	8000 сэгис-мунг	200 эки јүс
900 тогус-јүс	9000 тогус-мунг	
	10000 он-мунг	

Too.

Too.

1	60	1	60
2	70	2	70
3	80	3	80
4	90	4	90
5	100	5	100
6	200	6	200
7	300	7	300
8	400	8	400
9	500	9	500
10	600	10	600
11	700	11	700
12	800	12	800
13	900	13	900
14	1000	14	1000
15	2000	15	2000
16	3000	16	3000
17	4000	17	4000
18	5000	18	5000
19	6000	19	6000
20	7000	20	7000
30	8000	30	8000
40	9000	40	9000
50	10000	50	10000

Алтай буквалар.

А а Б б Г г Д д Ж ж

Аа Бб Гг Дд Жж

З з И и К к Л л М м

Зз Ии Кк Лл Мм

Н н О о П п Р р С с

Нн Оо Пп Рр Сс

Т т У у Ч ч Ш ш Ы ы

Тт Уу Чч Шш Ыы

Ӱ ӱ Ӧ ӧ Ј ј н й

Ӱӱ Ӧӧ Јј н й

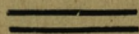
Кичинэк кижининг шили көзи.

Ўүрэдучи шили көзин киип алып, газэт кычырып отурды. Оны Ижэнэр дэп кичинэк уулчак көрүп койды. Адазына кэлип айтты: «Аба маа шили көс садып бэр, мэн газэт кычырадым», дэди. Абазы уулчагына азбука садып бэрди, айтты: «Сэнинг шили көзинг бу», дэди. Онын кийиндэ уулчакты школго ийди. Ижэнэр школго жүрүп бичиккэ үүрэнип алды. Бичикти шили көс жок кычырар болды.

Ўүрэлэринэ: «кэмгэ шили көс кэрэк. шили көс садып алган кижги бичик, газэт кычырып билэр», дэп айдып жүрэр болды. Уулдар абаларына айтты: «маа шили көс садып бэр, мэн Ижэнэр чилэп, газэт кычыратам», дэшти.

Кэп сөс.

Жакшаа жанашсан жакшызы жугар,
Жаманга жанашсан жаманы жугар.

Сүмэлү уулчак.

Күлјис дэп уулчак уйку аразында сэмис эттү көчө түжэнди. Ол көчөдөн ичижэин дэ-зэ калбагы јок болды. Уйкудан туруп кэлә-лә, Күлјис ачынып јурди. Энгирдә үйдәги улу-зы сүттү көчө ичәрдә, ол көчөдөн ичишпәди. Колына калбак алды. «Акыр, көчө, бүгүн түн-дә мән сәнин ижинди бәрип көрөин», дәди. Кыйын јадып уйуктады. Ол түн эттү көчөдөн болгой, кандый-да көчө түжинә кирбәди. Куру калбагын тудунганча, уулчак куру калды.

Кәп сөс.

Талдаганы тас, тайанганы таш.
Арык—та болзо сәмискә баала,
Ас—та болзо көпкө баала.

Эки тэкэ.

Эки тэкэ жылым кайа боимнын чичкэ јолына учурашты. Экү јолдон өдүжүп алар аргазын тапшай салды. Јаан тэкэ айтты: «ары ойто бас». Кичинэк тэкэ айтты: «Сэндэ нэ бай бар, ары бойунг ойто бас.» Экү сөс талажып кәришти. Сүзүшти. Сүзүжүп турала, экиләзи боомног ашты. Сууга барып түшти.

Унаалу сөс.

Кәриш — согуш јакшаа баштабас.

Эки јаман тлбышса, эл кулагына амыр јок.

Арслан — ла чычкан.

Арсланнын үстү орто чычкан болгообой калып ийди. Арслан оны тудуп алала былча базарга санады. Чычкан јалынып айтты: «Өрөкөн мәни агыдып ий! Бир тушта тузамды сээ јәтирәрим», дәди. Арслан күлүмзирәнип айтты: «Ээ, бараксан, сән коқырчи әмтирин! Эл — јон, көрзөгөр, бу көөркий мәэ тузалу болорго туру.» Анаип айдала, арслан чычканды агыдып ийди. Онын кийндә јаан удабай арслан ууга оролды. Уудан айрылып болбой огуруп турарда, чычкан угала, кәлип ууды кыркыды, арсланды айрып алды.

Кәп сөс.

Артык айтпа, ажра көрбө.

Јаактуга кәм айттырбас,

Јарындуга кәм бастырбас?

Төгүнчээ кижиг бүтпэс.

Бир Элэбэс дэп уулчак кой кабырып јуурган. Онон раак эмэс улус иштэнип турган. Элэбэс улусты коркудаин дэп кыйгырды: «оой калак, бөөрү кэлди.» Улус мэндэп кэлэр болзо, бөөрү јок эмтир. Уулчак дэзэ каткырат. Эртэнгизиндэ бөөрүлэр чын кэлди. Койлорды тоскырды. Байагы Элэбэс канча—да: «бөөрү кэлди» дэп кыйгырар болзо, онын кэчэги мэкэзи болор дэп, улус кэлбэди. Айдарда бөөрүлэр јуур койн јузэ кырды.

Кэп сөс.

Төгүнчидэн уурчы артык; андый—да болзо экилэзиндэ—дэ јакшы јок.

Ачан ийт.

Бир ийт бир болчок эт таап алып көмүрү —лә суу кэчирэ јэлип отурды. Суу јаар көрүп ийзэ, сууда база бир эт тиштэнгэн ийт јэлип браат. Айдарда онын сыйабы тутты. Суудагы ийттин эдин блаап алар дэп, суу дөмөн калып ийди. Тиштэнгэн эдин ычкынып сууга агызып ийди. Суудан чыгып көрөр болзо, ийт—тэ јок, эт—тэ јок эмтир.

Эки койон нэкэзэн, бирүүзин—дэ тутпасынг.

Алтын көл.

Алтай ичиндэги көлдөрдиг эн јааны «Алтын» көл. Ол көл Алтайдын күн чыгыш жанында. Онын сыны тогузон чакырым. Тууразы,

јалбак дэгэн јәри—сәгис—тогус чакырым. Тэ-
рәни, кажы—бир јрәиндә, јўс јәтон кулашка
јәдәт. Әки јанында јылым кайа—ташту биик
туулар турат. Алтын көлдө јўзўн—јўў балык
бар. Тууларында анг көп. Көлдин бажына Чо-
лушпанын суу киргән. Анда тәләнит улус
јуртап јат. Алтыгы учунан Өөннин суу агыш
чыккан. Анда јуртаган улус туба—ла куман-
дылар.

Ак туманы јайылган,
Алтын көлдин јаражын!
Албатызын азраган.
Онын балыгынын татуун!
Туйук кара јыш бўткән,
Тууларынын јаражын!
Турган улузын азраган,
Турмуу ангынын сәмизин!

Јас.

Кўн узады тўн кыскарды. Суук токтоп,
јылу кәлди. Јанган куш кәлди, чымын курт,
көбөлөк учты. Кар кайлып, көк чыкты. Јажа-
рып агаш бўрләнди. Јараныш јәргә өлөн өсти.

Кижн болгоны албаданын кра сүрди, жүзүн—
жүүр аш салды. Албаты кра салын токтоды.
Мал тоинды дэшти. Жээндү-таайлу айылдашты,
жэлэлү малын алышты, кысканбай той этти.
Алтай јериндэ оин—јыргал болды. Албаты—
јон сүгүнүп, коожондоп јүрди. Алтай јериндэ
ак чэчэк јайылды. Албаты—јоны јыргап јүрди.

јай.

Күн узады, түн срангай кыскарды. Изүгә
үлус чыдабай јүрди. Јалку кижн јайгы күннин
изүүнә чыдабаи, јадарга сэрүүн јәр бәдрәп јү-
рәт. Иштәмкәй кижиләр, јайгы күннин изүү-
нән јалтанбай, јарыжып јүрүп, өлөнгин эдәт.
Өлөн эдин божоголокто, салган аш пышты.

Улус көс-даш јок мән дәп аш кәсти. Ажын кә-
зип, снабын тургузуп койды.

Аш кургаганча арткан өлөнгин мән дәп иш-
тәди.

Озөк заин, кобы заин, јик болгонында, обоо-
до өлөн-аш турат. Јодра, база ананда өскө
јииләк пышты. Кузук база пыжып кәлди. Олөн
күн заин куугарар болды.

Кус.

Олөн куугара бәрди. Агаштын бұри сар-
гала бәрди, Түш кыскарып, Түн узай бәрди.
Кобы заин, өök заин чәдәндеп койгон обоо-
лордон башка нәмә көрүнбәйт. Јаантаин сал-
кын түжәр болды, агаштын бұри түжүп турар
болды, Кәткин куш јылу јәр јаар үүрләжип
учар болды. Ләткин куш јылу јәр јаар үүр-
ләжип учар болды. Түш күнүн заин кыска-
рып турды Јылу астап, суугы көптөөр болды.
Ончо агаштын бұри, кар ошкош курудан, түжә

бәрди. Јут кәлди. Јааш ұзұк јок јаар болды. Јамгырлар, карлар болды. Балкаш өткүрә болды. Улус ок-тары, мылтык. чана бәләндәди.

Бир күн улус туруп кәлзә кар кара јәрди туй јаап салтыр. Улус азык-түлүк јазап алды. Андап барар дәп, атана бәрди. Ұйдә мал көрүп ұй улус, балдар, база карган-тижәнг улус арты.

Эр улус ончозы андай бәрди.

Кыш.

Нәлә су, нәлә өзөк кыштын корон сугына тонгып калды. Бастра јәр ак-јаркынду киим киинди. Күнүн заин улус өлөнг, одун тартар болды. Ары-бәри кош коштоп, узак јорыктаар болды.

Түш кыскарып, түн узак болды. Кайчы-топшуурчы улус кайлап, чөрчөк айдар болды. Онын кайин чөрчөгин угар дэп, улус јуулар болды.

Тэнэрэ булуттап кэлди, борогон туруп кар јаады. Борогон эки күн турды. Мал калтырап турды. Ұчүнчи күнүндэ айасты. Дөртүнчи күнүндэ корон суук түшти. Улус тышкары чыгарынан јалтана бәрди.

Я Я. Яя

Яма—оро.
Яр—суудын жары.
Ядро—нэлэ нэмэнин
 өзöги
Ядрышко—эмил.
Опояска—кур.
Пляска—бийэ.
Плясун—бийэчи кижиг
Тряпка—чибрэк.
Тяжело—уур.
Тяга—эзин.
Клятва—шэрт,
Проклятие—каргыш.
Проклятый--каргаткан
Гляжу—көрүп ядым.

Пристяжка—коштомо
 ат.
Мягкий—јымжак.
Маята—шыра.
Время—өй.
Стремя—үзэнги.
Прьмо—чикэ.
Спрятал--сугуп салдым
Стряпка—курсак эдэр
 үй кижиг
Заря—тандак
Тятя—аба
Тетя—јэнгэ
Дядя—таай
Доля—салым
Мясо—эт
Мясник—эт садучи.

Белая корова—ак уй.
Красная телка—кызыл торбок.
Черная шапка—кара бөрүк.
Шелковая рубашка—торко күнэк.
Широкая дорога—јалбак јол.

В В. Вв

Вы—слэр
Вилы—айрымаштар.
Веник—сибирги.
Ворона—карга.
Волк—бөөрү,

Весной—јаскыда.
Весна—јас.
Война—јуу.
Военный—чэру кижиг.
Грива—јал.
Сова—мэчэртки.
Голова—баш.

Говор — эрмэк.
Коров — уй, ийнэк.
Олово — тэлэнгир.
Слова — сөс.
Слава — мак.
Дрова — одун.
Трава — јаш өлөнг.

Врун — төгүнчи кижн.
Красивый — јараш.
Дерево — агаш.
Вор — уурлачы
Воровал уурлаган
Веревка — кэндир
бучак.

одун акэлип јат.

Голова болит — баш уурып јат.
Корова добрая — јакшы уй (ийнэк).
Весна хорошая — јакшы јас.
Идет война — јуу болуп јат.
Новый веник — јангы сибирги.

Щ Щ *Щщ*
Щи — үзү
Щеки — јаак.
Щенок — күчүк.
Щука — чортон,

Ящик — каирчак (сундук).
Клещ — салјэ
Щепка — тапкай,
Пицца — курсак.
Пещера — куй таш.
Свищ — окра.

Теща — каин энэ.
Голенище — кончы
Щерба — балыктын
мўни.

Щербаков.
Щедрин.
Щербинин.

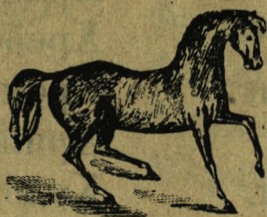
Цц Ци

Отец — ада.
Заяц — койон.
Лицо — јус-чырай.
Купец — којоин
Курица — куш.
Цыпленок — чиблэнкэ.
Целый — бўдүн.

Тупица — моку балта.
Яйцо — јымыртка.
Ящерица — кэлэски.
Удалец — чыйрак кижн.
Продавец — садучы.
Красавец — јараш кижн.
Рукавица — мәли.
Кузнец — тәмир согор
ус.

Молодец иди туда — Сән, күлүк, ары бас.
Ты накорми курицу — Сән кушты азра.
Цыпленка не раздави — Куштын балазын
былча бастын.

Б Б Б

Кон — ойноирго тургус- кан ажык.	Польза — туза.
Угол — тоолык.	Нельзя — јарабас.
Кров — айлдын бӯркүү- зи.	Конь — ат.
Шест — узун агаш.	Уголь — көмүр.
Соль — тус.	Кровь — кан.
Даль — раак јәр.	Шесть — алты.
День — тӯш.	Учитель — үүрәдүчи.
	Сколько — канча.
	Столько — анча.
	Дальний — тын раак.
	Дальше — онон ары.

Тише едешь, дальше будешь.
Акырын барзан рада барарзын.
Раньше встанешь, больше сработашь.
Эртә турзан, ижин кожылан болор.

Э Э Э

Это — бу.	Хворый — ууру.
Этот — бу нәмә.	Хвост — куйрук.
Этак — анайда.	Хвастливый — мактан- чак.
Этакий — мындый.	Хитрый — јәрәтник.
Эхо — јангланар нәмә.	Хлеб — аш.
	Хвала — мак.
	Прохладно — сәрүүн.

Х Х Хх

Холостой — бойдон.
 Холст — кэдэн.
 Хороший — јакшы.
 Хохотун — каткычы.

Храбрый — јалтанбас.
 Хребет — сын.
 Хромой — аксак.
 Хрящ — кэмирчэк.
 Худой — јаман.
 Холод — суук.

Зимой холодно — кышкыда суук.
 Весной хорошо — јаскыда јакшы.
 Этот человек хвастливый. Бу киж
 мактанчак.
 Худой человек — јаман киж.

филин — үкү.

Е е Ее

Ель — чиби.
 Его — аны.
 Ему — аа.
 Едва — арайданг.

Единственный — сок
 јангыс.
 ежедневно — күн заин.
 если — андый болзо.
 если пришел — кэлгэн
 болзо.
 еще — база.

Ф Ф *Фр*

Форма — кэп.

кафтан — капитал киим.

филин — үкү.

фонарь — свэчи тургу-
зар нэмэ.

Федот.

Фома.

Федор.

Филипп.

Марфа.

Федул, что губы надул?

Кафтан прожег.

Зашить можно?

Да иглы нет.

А велика дыра?

Один ворот остался.

Ю ю *Юю*

Юла — жүүргүк.

юмор — каткынчылу

тюк — тангыган жүк.

краюшка — өтпөктин
кыры.

вьюга — борогон.

юрта — жэр үй.

Юноша — јаш уул.

Юный — јал-јаш.

Юг — күн түштүги.

Южный человек — күн
түштүгинин кижизи.

Я я *Яя*

Я пою — мэн сарнап турум.

Я стою на краю деревни — мэн деревнэнин
учунда турум.

Я читаю книгу — мэн бичик кычырып турум.

Я работаю — мэн иштэнин турум.

Билэргэ кэрэктү нэмэ.

Бир жылдын күни үч жүс алтон бәш күн (365). Үч жылдын бажында дөртинчи жылда үч жүс алтон алты күн болуп јат (366). Бир жылдын недэләзи бәжон әки (52) болор. Бир жылдын ай он—әки ай. Он—әки айдын ады бу:

1 январь	ай	31	күн.
2 февраль	»	28	»
3 март	»	31	»
4 апрель	»	30	»
5 май	»	31	»
6 июнь	»	30	»
7 июль	»	31	»
8 август	»	31	»
9 сентябрь	»	30	»
10 октябрь	»	31	»
11 ноябрь	»	30	»
12 декабрь	»	31	»

Үч жылдын бажында дөртинчи жылында феврала айдын күни 29 күн болуп јат 365 күндү жылдарды простой жыл дәп айдар. 366 күндү жылдарды високосный жыл дәп айдар.

Жылдын дөрт өй: јас, јай, күс, кыш.

Јастын үч ай: март, апрель, май.

Јайдын уч ай: июнь, июль, август.

Күстин үч ай: сентябрь, октябрь, ноябрь.

Кыштын үч ай: декабрь, январь, февраль.

Бир недэләдә јәти күн, алардын ады: 1 понедельник, 2 вторник, 3 среда, 4 четверг, 5 пятница, 6 суббота, 7 воскресенье.

Бу јәти күннин, бирүүзин амырайтан күн.

Тэнэк кижини эликтэбэ.

Тэнэккэ кадылып каткырба,
Тэмэй айттырып уйаларың;
Тэнэк—лэ тэнэжип жүрбэгин,
Тэнэктэн тэм алынып каларың.
Тэнэккэ колун көдүрбэгин,
Тамир—лэ дэ сэни согор;
Кокурлап тэнэкти айтпагың,
Коронду—уйатту сөс—лэ айттырарың;
Корукпас тэнэктин колы узун,
Коронду айдарга тили узун.
Тэнэкти эликтэп жүрбэгин,
Арт кийндэ нэ болорын билбэзинг.

Болушчы.

Бир күн адазы иштэн жанып кэлди. Онын чылаган эки буды арайдан кыймыктанып турды. Ол жаткан туразына кирип отурала тын тынып салды. «Сэн нэгэ тын тынып жазын, аба,» дэп күчү уулчагы сурады. «Узак иштэйлэ арыдым,» дэп адазы айтты. Эртэнгизиндэ уулчак тан—ла турала, киинип, алды.

«Мунаип эртэ турала канар барарга жазанып алдың,» дэп энэзи сурады.

«Адам—ла кожо ишкэ барып аа болужарга турум,» дэди. Ада—энэзи ишкэ болужаачы уулы өзип жат дэп сүгүндилэр.

Салкынду күндэ энчү жок,

Санаркаган түндэ уйку жок.

Ас кижидэ жөп жакшы,

Агын сууда сал жакшы.

Оок балдарга.

Тан адып куш эткэндэ,
Тангаркабай туругар.
Кун чыгып жарый бэрзэ,
Кучсунбэй школго барыгар.

Бир уур оок балдар
Биригип жамандашнай журугар,
Бичик—биликке кичээнигар,
Билгидий нэмээ уурэнигар.
Кичээп журуп бичикке уурэнзэгар.
Кийдэ слэргэ жакшы болор
Кандын—да коруп отуларыгар,
Кандыйда—да аайларыгар.
Эки козин жарык болор,
Экиликтэбэс чындык болорын,
Эптэп—жөптөп айдып журэрин,
Эптүүнэ жолды баштап журэрин.
Бичик билбэс кара албатыны,
Билэр жолго баштаарын;
Билгир уурэнгэн сагыжынды,
Билдирэ жонго айдып журэрин.

А. Тон Жон.

Совет башкаруудын учуры.

Алтай јәриндә јаткан Ойрот сөөктү албаты, башка айрылып, башка областу болор, боинын ааинча јадар дәп бир—дә кижинин сагыжына кирбәгән; нәнин учун дзәә, озо каан башкаруу —байлардын башкаруузы болгон. Ол башкаруу ишмәкчиләрлә јоктулардын кәрәгинә кичәәбәс, оок—тәәк албатыны боинын колунан айрыбас болгон; нәнин учун дзәә, бойларына кул әдинәр кәрәгиндә, олардын канду тәри—лә курсагын азранып, јөөжө јуур кәрәгиндә.

Јә, әмди турган Башкаруу чын албаты-јоннын башкаруузы. Башкаруудын кичәәгәни, корулаганы, ишмәкчи-ле крестьян. Бу турган Башкаруу ноябрь айдын 2—чи күнүндә 1917 јылда, мундый закон чыгарган: кандый-да албаты башка айрылып, боинын ааинча јуртазын, бои башкарулу турзын дәгән.

Андый болгондо, Россия Башкаруунда јаткан нәлә јүзүн-јүүр албаты бойларынын ааинча јуртай бәрди. Кажызы област болуп, кәзиги рәспублика болуп айрылглады. Јагнын кәрәгин бйшкарып турган кижиләри боинын кижизи болуп, јокту коммунист кижиләр, јокту улус учун туружуп туру. Озо каан тујунда байлар бий болуп, јоктуга ачынбас, онын кәрәгин кичәәбәс болгон. Је, әм андый әмәс. Әмди јоктулардын, ишмәкчиләрдин башкаруузы болды, нәлә кәрәкти агы—чәгинчә әдәр болды. Озо байдын күүнчә, онын акча-

јөөжөзинэ болуп жаргылайтан болгон, эмди андый эмэс; бай кижининг табынча болбой, јокту—јойудынг күүнинчэ, агынча болуп туру. Озо каланды бай-ла јокту тўнгэй тўлўйтўн болгон, эмди дэзэ байдан кўбин алар, јокту-дан чыдаганынча алар.

Бистин Россиянын Совет Башкаруунда јаткан албаты, эмди бойлары алдынан, боинынг јангы-ла јадар болды. Энг јаан Башкару Москва городто, Всероссийский Центральный Исполнительный Комитет дэп болор. Бу Исполнительный Комитет нэ дэгэжин, Россия Башкаруунда јаткан автономный областардан, Республикалардан бир кижидэн, јоннон туткан члендэр јуулуп, нэлэ законды, јангы бўдўруп јадат, анда бистин Алтай јеринэн-дэ члэн болуп турган кижиде бар.

Ол член болуп турган кижини бўдўмчилў јакшы кижидэн, албатынын нэлэ кэрэгин, комыдалын айткадый, бўдўргэдий кижидэн тудар учурлу.

Эм тургуза бистин Алтай јериндэ Ойроттын област Башкаруунда, јанг кэрэгиндэ турган, бичик билэр алтай сўоктў кижиде ас, онынг учун областа албатынын кэрэгин башкарып турган улустын кўбизи орус кижилэр. Олор дэзе јаан бичиккэ ўўрэнгэн, јангнын нэлэ кэрэгин билэр улус; олордон кўрў кожо кэрэккэ турган бичикчи алтай сўоктў кижилэр, нэлэ јангнын кэрэгинэ ўўрэнэр—дэ тазыгар—да.

Оиыг кииндэ үүрэнип алза, бойлоры алды-
нан жаан кэрэккэ турар. Мунын уучун кэм-дэ
болзо балдарын бичиккэ үүрэтсин, школ јок
јардэ, балдарга алтай бичик алып бэрзэ, ол
айлына-да үүрэнэр; анан ары курска барып
үүрэнип тазыгып алза, кииндэ боинын алба-
тызына кэрэк башкарып тузалу болор.

С. Кумандин.

Кара албатынын кожогы.

Озодон бэри каргышка калган,
Кул—култур торо албаты туругар!
Кара каныбыс кайнады,
Кайракандар—ла өлүжэри јэтти!
Албаты—јонды кыстаган,
Албан јанды јок эдэли,
Орынду кэрэгибисти алалы,
Ордына боибис туралы!

Албаты—јон бир көдүрүлүп,
Акту каныбыс төгөли,
Интернационалды тудунганча,
Калганчызын өлүжэли!

Арганы боибис бэдрэбэзэбис,
Арганы бискэ кэм бэрэр?
Кызыл колдын күчи—лэ.
Кыйинчылардын колынан блаап алалы.
Бисти кыйнагандарды базып,
Бар јөөжөни колго алалы.
Баштаган кэрэгибисти изүү—лэ,
Баш бэрдирбэй, колго тудалы!

Јэр үстүнин кара албаты,
Јэр—јөөжөни колго алалы,
Јэр иштэгэн бу бистэр,
Јерди билэр учурлу!
Албаты канын ичкэндэргэ
Күкүрт јалкын түшкэй—лә,
Бис иштэмикэй кара албатаа
Күн јаркыны јалыгай—ла!

Интернационал.

Каргышка базынгандар туругар,
Ончо јердин кулдары—ла аштагандары!
Сагыжыбыс кайнап булганды,
Олүмду јууга бис бэлэн кирэр.
Ончо јердин нэлэ, албанын бис,
Орды јок эдэлэ, кииндэ
Бис јангы јурт эдэрибис:
Кэм нэмэ болбогон, ол нэгэдэ турар!

{ Бу дэзэ калганчы,
 Јана түшпэс согуш.
 Интернационал—ла
 Кижиги угы өндөнөр!

Кэм—дэ бискэ арга бэрбас—
Кудай, каан, баатыр—да болзо!
Акту колыбистин күчи—лә
Арганы јуулап аларыбыс

Албаны ус кол—ла чачарга,
Кайралыбисти јуулап аларга,
Бызыткан тәмирди
Соотпой соугар.

Јәр үстүнин кара албаты,
Јәр—јөөжөни колго алалы.
Јәр иштәгән бу бистәр
Јәрди биләр учурлу!
Албаты канын ичкән ийттәргә
Күкүрт јалкын түшкәй—лә,
Бис иштәмикәй кара албатаа,
Күн јаркыны јалыгай—ла!

Гимн Ойратского народа.

Үстүртин көрөрдө,
Үч толукту Кан—Алтай!

Тууразынан көрөрдө,
Тогус пулунду Кан—Алтай!

Быйазынан көрөрдө,
Камчы сынду Кан—Алтай!

Күски конгон јуртуна
Күрән чәкпән төжөгөндий
Кан—Алтай!

Јаскы конгон јуртуна
Јажыл торко төжөгөндий Кан—Алтай!

Пичиктердин учуры:

Алфавит.	стр. 1
Тэнэк кижини элэктэбе	„ 63
Болушчы	„ —
Оок балдарга.	„ 64
Совет Башкаруудын учуры	„ 65
Кара албатынын кожонгы	„ 67
Интернационал.	„ 68
Гимн Ойратского народа.	„ 69

Алт.

4-46

2169

Н. КАЛАНКОВ БУКВАРЬ

НА АЛТАЙСКОМ (ойратском) ЯЗЫКЕ

ЦЕНТРАЛЬНОЕ ИЗДАТЕЛЬСТВО НАРОДОВ С. С. С. Р.
МОСКВА, НИКОЛЬСКАЯ, 10